

JAROSŁAW JASTRZĘBSKI

REFORMA JĘDRZEJEWICZA W PAŃSTWOWYM SZKOLNICTWIE AKADEMICKIM II RZECZYPOSPOLITEJ. WZMOCNIENIE PREROGATYW WŁADZ PAŃSTWOWYCH

WPROWADZENIE

W 1933 roku władze polskie wprowadziły w systemie szkolnictwa akademickiego rozległe zmiany, które przeszły do historii pod nazwą reformy Jędrzejewicza. Stanowi ona bodajże najbardziej głośnie i kontrowersyjne wydarzenie w dziejach szkolnictwa wyższego II Rzeczypospolitej. Co prawda, reforma objęła całe szkolnictwo akademickie, także prywatne¹, jednak największe znaczenie miały zmiany dotyczące szkolnictwa państwowego. Ich zakres merytoryczny był niezwykle rozległy. W niniejszej pracy zajmujemy się tylko jednym, lecz za to niezwykle istotnym jej aspektem – wzmocnieniem uprawnień organów państwa, przede wszystkim Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, względem uczelni akademickich.

Od momentu wejścia w życie reformy jędrzejewiczowskiej jest ona powszechnie oceniana jako zamach reżimu sanacyjnego na wolność nauki oraz próba sparaliżowania prestiżowego i opiniotwórczego środowiska wspierającego opozycję antyrządową. Współczesna historiografia, także ta podręcznikowa, podtrzymuje tę opinię, zasadniczo trudną do obalenia w świetle faktów.

Choć pośród nauczycieli akademickich i studentów można było znaleźć zwolenników bardzo różnych poglądów i stronnictw politycznych, w tym wcale niemało piłsudczyków, to jednak przeciwnicy sanacji byli tam szczególnie liczni (zwłaszcza sympatycy Narodowej Demokracji). Przede wszystkim zaś zagrożenie widziano w prestiżu wrogiej kadry profesorskiej, jej autorytecie, jakim cieszyła się w społeczeństwie, a co za tym idzie, sile jej oddziaływania na opinię publiczną, zwłaszcza wśród młodzieży akademickiej. A walkę o „duszę” tej ostatniej sanatorzy i endecy prowadzili ze szczególną i wzrastającą zaciętością.

¹ J. Jastrzębski, *Prywatne szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej* [w:] „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2009, nr 3–4 (205–206), s. 52–61.

W odniesieniu do reformy Jędrzejewicza historiografia zwraca najczęściej uwagę na wprowadzenie mechanizmów umożliwiających władzom państwowym usuwanie z uczelni niewygodnych profesorów. Był to jednak jedynie element większej całości. W istocie stopień możliwej ingerencji w życie akademickie wzrósł znacznie bardziej i można wskazać rozwiązania jeszcze mocniej uderzające w autonomię uczelnianą, a nawet wolność nauki.

Z drugiej strony należy pamiętać, że silna pozycja państwa w systemie szkolnictwa akademickiego stanowi rysę charakterystyczną II Rzeczypospolitej, również w okresie poprzedzającym reformę z 1933 roku. Fakt ten należy brać pod uwagę w badaniach historycznych, gdyż jego pominięcie może prowadzić do wielu błędów i nieporozumień oraz nietrafnych ocen i komentarzy.

Pierwszy akt prawny wprowadzający jednolity system szkolnictwa akademickiego na ziemiach odrodzonego państwa polskiego stanowiła *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*². Jej formalnym autorem był Tadeusz Łopuszański (1874–1955) – Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1919–1920, w dwóch kolejnych rządach: od 13 grudnia 1919 roku do 23 czerwca 1920 roku u Leopolda Skulskiego (1877–1940) oraz od 23 czerwca do 24 lipca 1920 roku w pierwszym gabinecie Władysława Grabskiego (1874–1938).

Nie oznaczało to, oczywiście, że szkolnictwo było tworzone od nowa. Wręcz przeciwnie, prawodawca jedynie likwidował panujący chaos, związany z brakiem jakiegokolwiek formalnego, wspólnego, ogólnokrajowego punktu odniesienia. Ów akt normatywny był nowelizowany aż jedenastokrotnie, lecz z wyjątkiem ostatniej zmiany, żadna z nich nie ingerowała głęboko w system ukonstytuowany w 1920 roku. Wspomniany zaś wyjątek jest już częścią interesującej nas reformy, gdyż nowelizacja nastąpiła z mocy *Ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*³. To naprowadza nas na interesujący fakt, że reforma Jędrzejewicza została wprowadzona w dwóch fazach. Pierwsza,

² *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* – „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (Dz.U.) z 1920 r. Nr 72, poz. 494. Ogłoszona 10 sierpnia 1920 roku. Weszła w życie 15 września 1920 roku. Nowelizowana 11 razy, ale w naszych rozważaniach odwołujemy się tylko do czterech aktów zmieniających: *Ustawy z dnia 16 lipca 1924 r. o zmianie niektórych przepisów ustawy z dnia 13 lipca 1920 roku o szkołach akademickich* (Dz.U. Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1925 r. Nr 2, poz. 10), *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół* (Dz.U. z 1928 r. Nr 24, poz. 204), *Ustawy z dnia 18 marca 1932 r. o Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* (Dz.U. z 1932 r. Nr 30, poz. 305) oraz *Ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247). Wydano do niej dwa akty wykonawcze. Uchylona 1 września 1933 roku *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247). Uwaga redakcyjna: autor uwspółcześnił pisownię słowa „akademii”, występującą przeważnie właśnie w tej formie w tytułach państwowych aktów prawnych i statutów uczelnianych.

³ *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* – Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247. Ogłoszona 29 kwietnia 1933 roku. Weszła w życie 1 maja 1933 roku (a w pełnym zakresie 1 września 1933 roku). Nowelizowana pięć razy. Ujednolicona raz *Obwieszczeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 listopada 1937 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6). Wydano do niej około 40 aktów wykonawczych, ale w niniejszej pracy odwołujemy się jedynie do: *Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 21 lutego 1934 r. o organizacji Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* (Dz.U. z 1934 r. Nr 16, poz. 126) oraz *Rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 grudnia 1936 r. o organizacji Akademii Stomatologicznej w Warszawie* (Dz.U. z 1937 r. Nr 1, poz. 6). Uchylona 30 października 1947 roku *Dekretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415).

przeprowadzona 1 maja 1933 roku, tymczasowo modyfikowała przepisy dotychczasowe oraz wprowadzała kilka nowych rozwiązań, dla których nieistotny był moment początku roku akademickiego; druga z 1 września 1933 roku stanowiła pełną reformę całego systemu szkolnictwa akademickiego.

Nazwa reformy wywodzi się od nazwiska Janusza Jędrzejewicza (1885–1951), formalnego jej autora oraz osoby, która ją faktycznie wprowadziła w życie. Był on Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1931–1934, w dwóch kolejnych rządach: od 12 sierpnia 1931 roku do 9 maja 1933 roku w gabinecie Aleksandra Prystora (1874–1941) i od 10 maja 1933 roku do 23 lutego 1934 roku w swoim własnym. O tym, jak znacząca była to postać w środowisku sanacyjnym, najlepiej świadczy fakt, że od 10 maja 1933 roku do 15 maja 1934 roku pełnił również funkcję Prezesa Rady Ministrów, w latach 1928–1935 był posłem, a w latach 1935–1938 senatorem.

Na marginesie dodajmy, że rezygnując z funkcji Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Janusz Jędrzejewicz, jako premier, powierzył ją swemu bratu – Wacławowi Jędrzejewiczowi (1893–1993). Ten zaś sprawował ją w latach 1934–1935, w trzech kolejnych rządach: od 23 lutego do 13 maja 1934 roku – pod kierunkiem swego brata, od 15 maja 1934 roku do 28 marca 1935 roku – u Leona Kozłowskiego (1892–1944); od 28 marca do 12 października 1935 roku – w trzecim gabinecie Walerego Sławka (1879–1939).

W sumie, według stanu na dzień 1 maja 1933 roku, w Polsce było 12 państwowych szkół akademickich: Uniwersytet Warszawski⁴, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie⁵, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie⁶, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, Uniwersytet Poznański, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Politechnika Lwowska⁷, Politechnika Warszawska, Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie⁸, Akademia Górnicza w Krakowie, Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie⁹ i Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie¹⁰. Przy czym pełne prawa akademickie przyznano tej ostatniej dopiero 1 marca 1934 roku¹¹. Wraz z reformą do systemu weszła trzynasta uczelnia – Akademia Stomatologiczna w Warszawie.

⁴ J. Miziołek, *Uniwersytet Warszawski: dzieje i tradycja*, Warszawa 2005.

⁵ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000; K. Stopka, A. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000.

⁶ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret uczelni kresowej*, Kraków 2007.

⁷ Z. Popławski, *Politechnika Lwowska w latach 1844–1945. Rodowody katedr, wykaz nauczycieli akademickich, dziedzictwo*, Kraków 1999; Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław 1992.

⁸ L. Lewandowski, *Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie* [w:] „Semper Fidelis”, Nr 3 (20), Wrocław 1994, s. 9–15.

⁹ *Ustawa z dnia 16 lipca 1924 r. o zmianie niektórych przepisów ustawy z dnia 13 lipca 1920 roku o szkołach akademickich* (Dz.U. Rz. P. Nr 72, poz. 494) – Dz.U. z 1925 r. Nr 2, poz. 10. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 14 stycznia 1925 roku. Uchylona 1 września 1933 roku *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

¹⁰ *Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* – Dz.U. z 1932 r. Nr 30, poz. 305. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 12 kwietnia 1932 roku.

¹¹ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 lutego 1934 r. o organizacji Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* – Dz.U. z 1934 r. Nr 16, poz. 126. Ogłoszone 28 lutego 1934 roku. Weszło w życie 1 marca

Zasadniczym przywilejem szkół akademickich, odróżniającym je od innych uczelni wyższych, było wyłączone prawo do nadawania stopni naukowych, choć należy również wspomnieć o przywilejach honorowych. Pierwszy to prawo do używania w nazwie jednej z zastrzeżonych formuł: uniwersytet, wszechnica, politechnika, szkoła główna albo akademia. Drugi stanowiła podległość odrębnemu ustawodawstwu akademickiemu. Wreszcie ostatnim był niewątpliwie ogromny prestiż związany z przynależnością do grupy szkół o najwyższym w kraju poziomie kształcenia i największym społecznym poważaniu¹².

ZAWIESZANIE DZIAŁALNOŚCI UCZELNI

1 maja 1933 roku wprowadzono możliwość tymczasowego zawieszania wykładów i ćwiczeń, także okresowego zamknięcia zakładów, a nawet całej uczelni. Ustawa określała dość enigmatycznie powody uzasadniające taki krok: „powstanie okoliczności uniemożliwiających normalny tok pracy w szkole”. Dotychczasowe przepisy nic nie wspominały o takiej możliwości.

Podstawowym organem uprawnionym do zawieszenia zajęć, względnie czynności zakładów był, co prawda, rektor – zobligowany do niezwłocznego przedstawienia sprawy senatowi szkoły. W przypadku cofnięcia zawieszenia przysługiwało mu jednak odwołanie do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i dopiero jego decyzja była ostateczna. Ale to nie wszystko, wspomniany minister mógł bowiem dokonać takiego zawieszenia samodzielnie, bez żadnych konsultacji z władzami uczelnianymi. Okres zawieszenia nie był w żaden sposób ograniczony. Jeżeli dokonał go Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, on również posiadał wyłączne uprawnienie do jego cofnięcia.

Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego otrzymał również prawo czasowego zamknięcia uczelni. Co ważniejsze, wraz z taką decyzją mógł zarządzić nowe wpisy studentów po ponownym otwarciu. Także okres zamknięcia nie był w żaden sposób ograniczony, a decyzję o ponownym otwarciu podejmował oczywiście tylko wymieniony minister¹³.

Powyższe normy prawne, zawarte w art. 42 *Ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich*, stanowiły jeden z najpoważniejszych ciosów dla autonomii akademickiej. Zostały wymierzone zarówno w działalność kadr naukowych, jak i – chyba mocniej – w młodzież akademicką. Twórcy reformy, o czym będzie jeszcze mowa, dołożyli wielu starań, aby osoba rektora była w miarę spolegliwa względem władz sanacyjnych, jednak – jak widać – brano pod uwagę możliwość, że rektor może nie być wystarczająco dyspozycyjny. Zawieszanie zajęć czy zamykanie zakładów było w oczywisty sposób wymierzone w prowadzących je nauczycieli akademickich, których postawa lub

1934 roku. Uchylone 30 października 1947 roku *Dekretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415).

¹² J. Jastrzębski, *Prawo akademickie II Rzeczypospolitej. Źródła i wskazówki*, Kraków 2010, s. 12–13.

¹³ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

głoszone poglądy mogły być uznane za wrogie reżimowi piłsudczykowskiemu. Przy czym, jak się wydaje, bardziej chodziło o pewien straszak, który miał oddziaływać prewencyjnie na prowadzących zajęcia, nadużywanie bowiem tej kompetencji w oczywisty sposób mogło nadwyręzać autorytet państwa.

Możliwość zamknięcia uczelni była z kolei wymierzona przede wszystkim w młodzież akademicką. Jak można przypuszczać, w ten sposób sanacja pragnęła w zarodku sparaliżować ewentualne protesty i demonstracje antyrządowe, które przy różnych okazjach mogły mieć i miały miejsce. Szczególnie groźnie brzmiał w tej sytuacji przepis o ponownych wpisach. Oporni studenci musieli się w tej sytuacji liczyć, że mogą utracić miejsce na uczelni.

Choć reforma Jędrzejewicza wprowadziła wiele przepisów wymierzonych ewidentnie w autonomię uczelnianą, to wydaje się, że ów złowrogi artykuł miał zdecydowanie największy ciężar gatunkowy, tym bardziej że w istocie groził odpowiedzialnością zbiorową!

WYBÓR REKTORA

Władze sanacyjne zadały sobie wiele trudu, aby zapewnić kontrolę nad wyborem najważniejszego urzędnika każdej szkoły akademickiej, jakim był rektor. Było to związane z jego uprawnieniami, powiększonymi zresztą przez reformę Jędrzejewicza. Ze względu na wagę tej funkcji przyjrzymy się sprawie dokładniej.

W całym okresie międzywojennym rektor był wybierany z grona profesorskiego¹⁴, przy czym do 30 kwietnia 1933 roku zdolność prawna do sprawowania tego urzędu przysługiwała wyłącznie profesorom zwyczajnym i honorowym, należącym do rad wydziałowych danej uczelni¹⁵. Reforma jędrzejewiczowska, już w pierwszej fazie – 1 maja 1933 roku – odebrała profesorom honorowym bierne prawo wyborcze względem tego stanowiska. Odtąd rektor był zasadniczo wybierany z grona profesorów zwyczajnych. Jedyne wyjątki przewidziano w przypadku szkoły akademickiej, w której byłoby mniej niż pięciu profesorów zwyczajnych – rektorem mógł w niej zostać również profesor nadzwyczajny¹⁶.

Do 30 kwietnia 1933 roku wyboru rektora dokonywało zasadniczo zebranie ogólne profesorów, oczywiście tylko w tych szkołach akademickich, w których ono istniało. W pozostałych uczelniach wielowydziałowych o wyborze decydowali elektorzy – delegaci rad wydziałowych¹⁷. Przykładowo w Politechnice Warszawskiej, według stanu prawnego z 14 czerwca 1921 roku, każda rada wydziałowa wybierała po czterech elektorów spośród profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych i honorowych, w sumie było ich zatem 24 (z sześciu wydziałów)¹⁸. W szkołach jednowydziałowych wyboru dokony-

¹⁴ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494, Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

¹⁵ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

¹⁶ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

¹⁷ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

¹⁸ *Statut Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1921, s. 9.

wała rada wydziałowa, pełniąca w nich również funkcję zebrania ogólnego profesorów. Ustawa akademicka z 1920 roku nie wymagała zatwierdzenia wyboru na szczeblu państwowym¹⁹.

Wybory przeprowadzano w czerwcu, z wyłączeniem przypadku powołania nowego rektora w trakcie trwania kadencji. Nie było konieczności uzyskiwania uprzedniej zgody kandydatów, choć zapewne unikano powoływania osób, które nie czuły się na siłach. Profesor honorowy nie musiał przyjmować wyboru, ale profesor zwyczajny był zasadniczo zobligowany do jego przyjęcia, co wynikało z profesorskich obowiązków służbowych. Szczegółową procedurę wyborów rektorskich określał statut²⁰.

Od 1 maja 1933 roku we wszystkich wielowydziałowych szkołach akademickich rektora wybierało zwykłą większością głosów zebranie delegatów wydziałów. Sposób wyboru elektorów na zebranie delegatów wydziałów, jego regulamin i termin wyborów ustalał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W jednowydziałowych szkołach akademickich elekcja rektora należała do profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych. Wybór rektora podlegał zatwierdzeniu kolejno przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a następnie na jego wniosek przez Prezydenta Rzeczypospolitej. W razie odmowy zatwierdzenia przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zebranie delegatów wydziałów musiało niezwłocznie dokonać nowego wyboru. W ten sposób władze państwowe, wydawałoby się dość skutecznie, mogły wpływać na personalną obsadę rektoratu²¹.

Warto jednak przytoczyć interesujący przykład rozgrywki, do której doszło pomiędzy Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego a Uniwersytetem Jana Kazimierza we Lwowie w 1933 roku, który nader odważnie podjął rękawicę, próbując jako środek wykorzystać broni przeciwnika – przepisy prawa. Wybrany rektor elekt Adam Gerstmann nie uzyskał zatwierdzenia szczebla państwowego; podobna sytuacja powtórzyła się jeszcze trzykrotnie wobec rektorów elektów: Edmunda Bulandy, Włodzimierza Koskowskiego i Mariana Franke. W końcu minister Janusz Jędrzejewicz stracił cierpliwość i ustanowił komisarza uniwersytetu w osobie Kamila Stefko²². Próżno szukać w tekście ustawy akademickiej z 1933 roku jakiegokolwiek przepisu mówiącego o takiej procedurze, jednak przewaga należała zdecydowanie do władz państwowych.

Do 31 sierpnia 1933 roku okres urzędowania rektora wynosił jeden rok, a objęcie funkcji następowało dwa tygodnie przed rozpoczęciem roku akademickiego. Od 1 września 1933 roku kadencja rektora trwała trzy lata. Rozpoczynała się dnia 1 września pierwszego roku kadencji i kończyła 31 sierpnia ostatniego roku kadencji. Okres

¹⁹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

²⁰ Ibidem, *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół* – Dz.U. z 1928 r. Nr 24, poz. 204. Wszedło w życie z dniem ogłoszenia 6 marca 1928 roku. Ujednolicone raz *Obwieszczeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 21 lipca 1933 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół* – Dz.U. z 1933 r. Nr 76, poz. 551. Uchylone 20 listopada 1958 roku *Ustawą z dnia 5 listopada 1958 r. o szkołach wyższych* – Dz.U. z 1958 r. Nr 68, poz. 336.

²¹ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

²² J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 42–43.

urzędowania rektorów sprawujących urząd w roku akademickim 1932/1933 nie uległ jednak przedłużeniu. Liczba kadencji rektorskich nie była ograniczona, ta sama osoba mogła być wybierana wielokrotnie, także na okresy następujące bezpośrednio po sobie. W razie opróżnienia urzędu przed upływem kadencji wyboru nowego rektora dokonywano na okres pozostały do upływu kadencji poprzednika. Mandat rektora wygasiał w razie śmierci, ustąpienia lub zakończenia kadencji. Odwołanie rektora, jak się wydaje, było możliwe tylko w wyniku postępowania dyscyplinarnego²³.

Pojawienie się w procedurze mianowania rektora Prezydenta Rzeczypospolitej należy ocenić jako swego rodzaju „zasłone dymną”, zresztą całkowicie nieskuteczną. Głowa państwa dokonywała dotąd wyłącznie nominacji profesorów (zwyčajnych, nadzwyczajnych, honorowych i tytularnych). Uznano zapewne, że to istotnie niezwykle prestiżowe i symboliczne rozwiązanie osłodzi środowisku akademickiemu fakt, że zostało ono w rzeczywistości pozbawione pełnej swobody wyboru swego hierarchicznie najwyższego zwierzchnika.

WYBÓR PROREKTORA

Do 30 kwietnia 1933 roku prorektorem zostawał automatycznie rektor ustępujący. W razie potrzeby zebranie ogólne profesorów wybierało zastępcę prorektora. W uczelniach, których statuty go nie przewidywały, wyboru dokonywał senat, względnie rada wydziałowa szkoły jednowydziałowej²⁴.

Od 1 maja 1933 roku prorektora wybierało zwykłą większością głosów zebranie delegatów wydziałów. Odtąd więc prorektor był wybierany, i to przez ten sam organ, który powoływał rektora. Wyboru w trybie zwyczajnym dokonywano w innym roku akademickim niż elekcji rektora, z wyjątkiem 1933, gdy były one przeprowadzone wspólnie. Wybór prorektora podlegał zatwierdzeniu przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, co wcześniej nie było wymagane. W razie odmowy zatwierdzenia zebranie delegatów wydziałów musiało niezwłocznie dokonać nowego wyboru. Prorektora wybierano z grona profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych. Jego kadencja trwała trzy lata, z wyjątkiem kadencji prorektora wybranego w 1933 roku, która obejmowała tylko dwa lata. Czas urzędowania rozpoczynał się dnia 1 września pierwszego roku kadencji i kończył 31 sierpnia ostatniego roku kadencji. W razie ustąpienia prorektora przed jej ukończeniem w ciągu miesiąca dokonywano wyboru następcy na okres pozostały do końca urzędowania jego poprzednika. W razie konieczności zastępowania prorektora zastępcę wyznaczał senat spośród swoich członków, przy czym zastępca prorektora nie musiał być zatwierdzany na szczeblu państwowym²⁵.

²³ J. Jastrzębski, *Funkcja rektora w państwowych szkołach akademickich II Rzeczypospolitej* [w:] „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, Nr 1–2 (207–208), s. 63–82.

²⁴ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

²⁵ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

NADZÓR NAD ZEBRANIEM OGÓLNYM PROFESORÓW

Już pierwsza akademicka ustawa ustrojowa z 1920 roku ustanawiała zebranie ogólne profesorów jako hierarchicznie najwyższą władzę uczelni wielowydziałowej, jednak tylko wówczas, gdy sama szkoła akademicka zdecydowała się wprowadzić ów organ do swej struktury organizacyjnej. W okresie od 15 września 1920 roku do 31 sierpnia 1933 roku mógł on być w nich ustanowiony, ale nie musiał. W szkołach jednowydziałowych najwyższy kolegialny organ władzy stanowiła rada wydziałowa. W uczelniach wielowydziałowych, których statuty nie przewidywały zebrania ogólnego profesorów, wszystkie jego uprawnienia przechodziły na senat (z wyłączeniem wyboru rektora). Wprowadzenie instytucji zebrania ogólnego profesorów do struktury organizacyjnej uczelni wielowydziałowej następowało na podstawie postanowień statutu danej placówki, przy czym uczelnie mogły zmieniać raz podjętą decyzję w tej sprawie poprzez stosowne modyfikacje statutowe²⁶. Przykładowo: *Statut Akademii Górniczej w Krakowie z 18 października 1926 r.* przewidywał istnienie zebrania ogólnego profesorów²⁷, a *Statut Uniwersytetu Poznańskiego z 28 stycznia 1921 r.* nie brał pod uwagę jego funkcjonowania²⁸. Z kolei wiadomo, że Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie miał przez pewien czas w swoich strukturach zebranie ogólne profesorów, które statut z 5 czerwca 1929 roku zlikwidował²⁹.

Reforma Jędrzejewicza wprowadziła od 1 września 1933 pełną obligatoryjność. Odtąd struktura władz wszystkich szkół akademickich, zarówno jedno-, jak i wielowydziałowych, musiała obowiązkowo obejmować zebranie ogólne profesorów. W szkołach jednowydziałowych posiadało ono znacznie szersze uprawnienia, gdyż równolegle wykonywało zadania rady wydziałowej, a nawet senatu, jeżeli dana uczelnia zrezygnowała z dobrowolnej możliwości ustanowienia tego ostatniego³⁰.

Pierwsza akademicka ustawa ustrojowa bardzo szczegółowo określała zasady proceduralne zwoływania i przebiegu posiedzenia zebrania ogólnego profesorów³¹. Od 1 września 1933 roku zostało to przekazane do unormowania statutowego każdej uczelni oraz regulaminowi zebrania ogólnego profesorów³². Trudno w tym kontekście orzec, czy brak konieczności zatwierdzenia regulaminu przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (w przeciwieństwie do senackiego) był niedopatrzaniem, czy też wiązał się z takim ograniczeniem kompetencyjnym zebrania ogólnego profesorów, że uznano to za zbędne. Choć to ostatnie wydaje się bardziej prawdopodobne. Jeśli się przyjrzeć sprawie bliżej, dojdziemy do wniosku, że jedynym naprawdę fundamentalnym uprawnieniem tego organu było uchwalanie statutu uczelni i jego zmian, a akurat te kwestie wymagały zatwierdzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w całym okresie 1920–1939, więc reforma jędrzejewiczowska nie miała tu nic do rzeczy.

²⁶ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

²⁷ *Statut Akademii Górniczej w Krakowie*, Kraków 1930.

²⁸ *Statut Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1921.

²⁹ *Statut Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929 (lub nieco później).

³⁰ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

³¹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

³² Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

W odniesieniu do zebrania ogólnego profesorów wprowadzono jednak inny dość istotny przepis, wzmacniający pozycję nadzorcą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Był on związany z wetem rektorskim. Dotąd mogło ono zostać odrzucone przez powtórne uchwalenie zawetowanej uchwały. Od 1 września 1933 roku rektor uzyskał uprawnienie do odwołania się od takiego uchylecia do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. A decyzja ta była ostateczna. W ten sposób rząd uzyskał pewną ograniczoną kontrolę nad zebraniem ogólnym profesorów, która jednak zależała od tego, czy uprzednio udało się zapewnić obsadę funkcji rektorskiej przez osobę sprzyjającą sanacji.

NADZÓR NAD SENATEM

W okresie obejmującym lata 1920–1933 senat stanowił obligatoryjny organ każdej państwowej wielowydziałowej szkoły akademickiej. W uczelniach jednowydziałowych nie był on przewidywany, a jego kompetencje wykonywała rada wydziałowa. W szkołach wielowydziałowych senat nie pełnił jednak roli najwyższego kolegialnego organu władzy, tę bowiem przewidziano dla zebrania ogólnego profesorów, choć prawodawca nie narzucił wówczas obowiązku istnienia w uczelni tej ostatniej instytucji, uzależniając to od statutowej, suwerennej decyzji każdej zainteresowanej placówki. Jeżeli statut szkoły akademickiej nie przewidywał istnienia zebrania ogólnego profesorów, senat stawał się jednocześnie najwyższym kolegialnym organem takiej uczelni, a jego uprawnienia ulegały rozszerzeniu o kompetencje ustawowo przewidziane dla zebrania ogólnego profesorów.

W drugim okresie, obejmującym lata 1933–1939, senat co prawda pozostał organem obligatoryjnym w państwowych uczelniach akademickich, ale zmieniły się dwie bardzo istotne okoliczności. Wraz z wprowadzeniem obowiązkowego funkcjonowania we wszystkich szkołach akademickich instytucji zebrania ogólnego profesorów senat już bezwzględnie stawał w hierarchii na drugim miejscu. Z drugiej jednak strony jego kompetencje uległy wzmocnieniu, także kosztem wspomnianego zebrania. Pojawiła się również nowa możliwość powołania senatu w szkołach jednowydziałowych, na drodze statutowej³³.

Senat składał się obligatoryjnie z zasiadających w nim z urzędu: rektora, prorektora oraz dziekanów wszystkich wydziałów uczelni³⁴. Do 31 sierpnia 1933 roku statut szkoły akademickiej mógł rozszerzyć jego skład o: prodziekanów, delegatów rad wydziałowych lub sędziego (w tych szkołach akademickich, w których urząd ten został utworzony)³⁵. Od 1 września 1933 roku rektor, prorektor i dziekani zachowali swoje członkostwo w senacie jako wiryliści, jednak statut szkoły wielowydziałowej obligatoryjnie musiał określić liczbę i sposób wyboru fakultatywnych członków senatu. Przy czym odtąd nie-

³³ J. Jastrzębski, *Instytucja Senatu w państwowym szkolnictwie akademickim II Rzeczypospolitej* [w:] „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2009, T. VI, s. 307–323.

³⁴ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494, Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

³⁵ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

koniecznie musieli to być delegaci wydziałów, choć rozwiązanie takie wydaje się najbardziej oczywiste. Jeżeli zaś statut szkoły jednowydziałowej przewidywał istnienie senatu (co poprzednio nie było możliwe), składał się on obowiązkowo z rektora, prorektora i trzech delegatów zebrania ogólnego profesorów (od 14 lipca 1937 roku rady profesorów³⁶), wybranych spośród profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych³⁷.

Podobnie jak w przypadku zebrania ogólnego profesorów, przepisy proceduralne w pierwszej akademickiej ustawie ustrojowej dotyczące posiedzeń senatu były bardzo szczegółowe, nowa ustawa z 1933 roku przekazała senatom akademickim uprawnienie do samodzielnego kształtowania tych procedur w swym regulaminie, który w zamian wymagał odtąd zatwierdzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³⁸.

Dodatkowym wzmocnieniem pozycji nadzorczej Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, podobnie jak w przypadku zebrania ogólnego profesorów, była sprawa weta rektorskiego. Do tej pory mogło ono zostać odrzucone przez powtórne uchwalenie zawetowanej uchwały. Od 1 września 1933 roku rektor uzyskał uprawnienie do odwołania się od takiego uchylecia do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. A decyzja ministra była ostateczna.

NADZÓR NAD RADĄ WYDZIAŁOWĄ

Od 1920 roku rada wydziałowa była zasadniczo obligatoryjnym organem szkoły akademickiej. W dziejach tej instytucji w II Rzeczypospolitej można jednak wyodrębnić dwa okresy, uwzględniając wymóg jej istnienia w strukturze organizacyjnej uczelni akademickich. Pierwszy okres – pełnej obligatoryjności – obejmował lata 1920–1933, drugi zaś – obligatoryjności częściowej – dotyczył lat 1933–1939.

Obligatoryjność pełna z okresu od 15 września 1920 roku do 31 sierpnia 1933 roku oznaczała, że wszystkie szkoły akademickie musiały obowiązkowo mieć co najmniej jedną radę wydziałową w strukturze swych władz samorządowych. Oczywiście ich liczba była uzależniona od liczby wydziałów. W szkołach jednowydziałowych rada wydziału posiadała znacząco zwiększone kompetencje. W odróżnieniu bowiem od zebrania ogólnego profesorów oraz senatu, których istnienie wiązało się z minimalną liczbą dwóch wydziałów, rada wydziałowa musiała istnieć nawet w szkole jednowydziałowej. Co więcej, w tym szczególnym przypadku uprawnienia zarówno zebrania ogólnego profesorów, jak i senatu przechodziły na radę wydziału³⁹.

³⁶ Ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich Dz.U. z 1937 r. Nr 52, poz. 406. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 14 lipca 1937 roku. Uchylona 30 października 1947 roku *Dekretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415).

³⁷ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

³⁸ J. Jastrzębski, *Instytucja Senatu w państwowym szkolnictwie akademickim II Rzeczypospolitej* [w:] „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2009, T. VI, s. 307–323.

³⁹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

Obligatoryjność częściowa od 1 września 1933 roku polegała na tym, że rady wydziałowe funkcjonowały tylko w szkołach wielowydziałowych. Natomiast w szkołach jednowydziałowych ich kompetencje przejmowało zebranie ogólne profesorów⁴⁰.

Pierwsza akademicka ustawa ustrojowa bardzo szczegółowo określała zasady proceduralne zwoływania i przebiegu posiedzenia rady wydziałowej. Od 1 września 1933 roku powyższe sprawy pozostawiono do uregulowania statutowego lub regulaminowego każdej uczelni. Do 31 sierpnia 1933 roku regulamin rady wydziałowej wymagał zatwierdzenia senatu macierzystej uczelni⁴¹, po tej dacie na poziomie ogólnouczelnianym zatwierdzenie zostało zniesione, lecz wprowadzono zatwierdzenie przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁴².

TWORZENIE I LIKWIDACJA WYDZIAŁÓW

Do 31 sierpnia 1933 roku wniosek do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o utworzenie lub likwidację wydziału składało zebranie ogólne profesorów, względnie senat wykonujący jego kompetencje. W szkołach jednowydziałowych czyniłaby to rada wydziałowa, z tym że byłoby to równoznaczne z zamiarem przekształcenia uczelni w wielowydziałową⁴³. Reforma jędrzejewiczowska przekazała powyższe uprawnienie Radzie Ministrów, która wydawała stosowne rozporządzenie. Udział Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pozostawał jednak obligatoryjny. Wniosek o zmianę podziału na wydziały mógł złożyć senat uczelni, a w szkołach jednowydziałowych – zebranie ogólne profesorów mające jego kompetencje, ale też sam wspomniany minister, po uzyskaniu niewiążącej opinii ze strony uczelni. Opinię tę wydawały te same organy, które były uprawnione do wnioskowania⁴⁴.

TWORZENIE I LIKWIDACJA STUDIUM POZAWYDZIAŁOWEGO

Gdyby poprzestać wyłącznie na lekturze tekstów obu akademickich ustaw ustrojowych z okresu międzywojennego, można by dojść do wniosku, że jednostka organizacyjna pod nazwą studium została wprowadzona dopiero w 1933 roku. Nie jest to do końca prawdą. W istocie istniały już takowe, czy to w obrębie Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴⁵, czy Uniwersytetu Jana Kazimierza⁴⁶. Były to jednak jednostki wchodzące w skład

⁴⁰ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁴¹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁴² Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁴³ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁴⁴ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁴⁵ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 82–83.

⁴⁶ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 21–22.

wydziałów. Istotną nowością reformy jędrzejewiczowskiej była natomiast możliwość tworzenia studium specjalnego pozawydziałowego, aczkolwiek i tu istniał wcześniejszy precedens w postaci Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego.

Studium takie nie podlegało władzom żadnego wydziału, lecz jedynie organom ogólnouczelnianym. Powoływał je rozporządzeniem Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a prowadziły do tego dwie drogi. Pierwszą stanowiła inicjatywa własna ministra, który był w takim przypadku zobligowany do uzyskania niewiążącej opinii senatu zainteresowanej uczelni. Wydaje się, że należy również przyjąć teoretyczną możliwość utworzenia takiego studium w szkole jednowydziałowej – wówczas, jeżeli senat w niej nie funkcjonował, opinię wyrażało zebranie ogólne profesorów. Drugą była inicjatywa uczelniana: wniosek uchwalał senat, a jeśli go nie było – zebranie ogólne profesorów.

Organizację studium specjalnego określał odrębny statut nadany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego po wysłuchaniu opinii senatu (względnie zebrania ogólnego profesorów). Ustawa jędrzejewiczowska przewidywała, że na czele studium stoi kierownik. Obok niego mogła być również utworzona rada profesorów, po zasięgnięciu opinii senatu (zebrania ogólnego profesorów). Rada profesorów składała się obligatoryjnie z profesorów zwyczajnych i profesorów nadzwyczajnych oraz delegatów docentów z danego studium. Miała prawo powołania do swego składu, na rok, również profesorów spoza studium, którzy prowadzili na nim wykłady.

Może zastanawiać, dlaczego ustawodawca zdecydował się wprowadzić, niejako równoległe do wydziału, inny typ jednostki organizacyjnej. Otóż odpowiedź przynosi upoważnienie dla Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do rozciągnięcia na radę profesorów niektórych uprawnień przysługujących radom wydziałowym, a na kierownika studium części uprawnień, które przysługiwały dziekanowi. Niektórych, nie wszystkich. Zatem wydaje się, że intencją prawodawcy było stworzenie formuły pośredniej umożliwiającej niezależne funkcjonowanie niektórym dyscyplinom naukowym, już mocno wyodrębnionym, lecz zbyt słabym kadrowo lub organizacyjnie na danej uczelni, aby utworzyć osobny wydział. Owe kompetencje mogły być rozszerzane, oczywiście do czasu osiągnięcia stopnia rozwoju umożliwiającego przekształcenie w wydział⁴⁷.

TWORZENIE I LIKWIDACJA ODDZIAŁU

Oddział mógł być tworzony w ramach wydziału, przy czym podział na oddziały nie tylko nie był obligatoryjny, lecz nawet nie musiał być zupełny. Innymi słowy, jedynie część wydziału mogła być włączona do jakiegoś oddziału, podczas gdy reszta podlegała bezpośrednio wydziałowi. Przepisy dotyczące oddziałów były w ustawodawstwie akademickim II Rzeczypospolitej nader skromne. W 1920 roku określono wyłącznie sposób ich tworzenia. Inicjatywa w tej sprawie wymagała wniosku zebrania ogólnego profesorów albo senatu wykonującego jego uprawnienia, a w uczelniach jednowydziałowych – rady wydziałowej. Trudno jednak zakładać, że w szkołach wielowydziałowych ze sprawy całkowicie można było wyłączyć radę wydziałową. Ustawa nie precyzowała,

⁴⁷ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

do kogo wniosek był kierowany, ale jest oczywiste że do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przez analogię należy przyjąć, iż identyczna procedura dotyczyła ewentualnej likwidacji oddziału⁴⁸.

Reforma jędrzejewiczowska wprowadzała dwie równoprawne możliwości tworzenia, likwidowania i reorganizacji oddziałów. Wedle pierwszej, stosowną kompetencję do wnioskowania przekazano radzie wydziałowej, a w uczelniach jednowydziałowych zebraniu ogólnemu profesorów. Według drugiej, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego mógł tego dokonać z własnej inicjatywy, lecz dopiero po uzyskaniu opinii rady wydziałowej, względnie zebrania ogólnego profesorów. Opinia ta nie była jednak wiążąca. Tak czy owak, zmiana stanu dotychczasowego wymagała odtąd formy rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i dochodziła do skutku wraz z uzyskaniem przez nie mocy obowiązującej⁴⁹.

TWORZENIE I LIKWIDACJA STUDIUM WYDZIAŁOWEGO

Jak wspominaliśmy, instytucja studium wydziałowego, pomimo braku jakichkolwiek wzmianek ustawowych, funkcjonowała w szkolnictwie akademickim również w latach 1920–1933, zresztą wcześniej też⁵⁰. Wydaje się, że uczelnie korzystały tu posiłkowo z instytucji oddziału skromnie opisanej w pierwszej akademickiej ustawie ustrojowej, a różnica dotyczyła jedynie nomenklatury. Reforma z 1933 roku usunęła tę lukę, wprowadzając już wprost możliwość tworzenia studium specjalnego również w obrębie wydziału, a zatem na szczeblu równoległym z oddziałem.

Studium wydziałowe powoływał rozporządzeniem Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Były dwie drogi do tego prowadzące. Pierwszą stanowiła inicjatywa własna ministra, który był w takim przypadku zobligowany do uzyskania niewiążącej opinii zainteresowanej rady wydziałowej, względnie zebrania ogólnego profesorów szkoły jednowydziałowej. Drugą była inicjatywa uczelniana: wniosek uchwalał senat, ewentualnie zebranie ogólne profesorów mające jego kompetencje. Organizację takiego studium określał odrębny statut, nadany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego po wysłuchaniu opinii rady wydziałowej (albo zebrania ogólnego profesorów)⁵¹.

TWORZENIE I LIKWIDACJA ZAKŁADU

Zakład był zasadniczo najniższą jednostką organizacyjną w zakresie realizacji zadań naukowo-badawczych i naukowo-dydaktycznych uczelni. Pierwsza akademicka ustawa

⁴⁸ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁴⁹ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁵⁰ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 272–273.

⁵¹ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

ustrojowa była dość enigmatyczna w określeniu zasad tworzenia zakładów. Inicjatywa w tej sprawie wymagała wniosku zebrania ogólnego profesorów albo senatu wykonującego jego uprawnienia, a w uczelniach jednowydziałowych – rady wydziałowej. Ustawa nie precyzowała, do kogo wnioski były kierowane, ale jest oczywiste, że do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przez analogię można przyjąć, iż identyczna procedura dotyczyła ewentualnej likwidacji zakładu⁵². W żadnym wypadku nie należy mylić katedry z zakładem. Zakłady obsługiwały organizacyjnie katedry, które same w sobie nie były wówczas jednostkami organizacyjnymi.

Reforma Jędrzejewiczowska wprowadzała dwie równoległe możliwości tworzenia i likwidowania zakładów, na wniosek uczelni lub bez niego, jednak z obligatoryjnością uzyskania niewiążącej opinii. Procedura była uzależniona od umiejscowienia zakładu w strukturze organizacyjnej uczelni. Jeżeli zakład miał wchodzić w obręb wydziału, wnioskowanie (opinia) należało do zainteresowanej rady wydziałowej. W każdym innym przypadku zajmował się tym senat. Zmiana stanu dotychczasowego przyjmowała formę rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i dochodziła do skutku wraz z uzyskaniem przez nie mocy obowiązującej⁵³.

Reforma Jędrzejewicza wprowadziła zasadę, że kierownikiem zakładu zostaje profesor, którego katedrę dany zakład obsługuje, ale nawet wówczas pozostawiono furtkę umożliwiającą rozdzielenie funkcji dydaktycznej i badawczej od funkcji organizacyjnej kierowania zakładem. Polegała ona na umożliwieniu funkcjonowania zakładów obsługujących kilka katedr lub nieobsługujących żadnych. W tych ostatnich przypadkach kierownika powoływał jednak Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na wniosek rady wydziałowej albo senatu, jeżeli zakład nie wchodził w skład żadnego wydziału⁵⁴.

TWORZENIE I LIKWIDACJA KATEDRY PROFESORSKIEJ

Uprawnienia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego względem katedr profesorskich uzyskane w 1933 roku są chyba najbardziej znaną i kontrowersyjną kwestią reformy Jędrzejewicza. Wiąże się to z faktem, że zostały one wykorzystane do usunięcia ze stanowisk wielu uczonych, których główną winą było to, że ich poglądy polityczne zdecydowanie nie były zgodne z ideologią sanacji, a oni sami nie wahali się tego upubliczniać. Nie należy jednak zapominać, że nie wszystkie likwidacje katedr miały podłoże polityczne. Przykładowo Jan Draus ocenia, że w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na trzysta katedr zlikwidowanych w następstwie reformy jedynie pięć dotknęło to z przyczyn politycznych (na ich czele stali: Władysław Tarnawski, Władysław Kozicki, Stanisław Głębiński, Edward Dubanowicz i Stanisław Ruziewicz). Pozostałe zakończyły działalność z powodów finansowych lub braków kadrowych⁵⁵.

⁵² Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁵³ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁵⁴ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494, Dz.U. z 1928 r. Nr 24, poz. 204, Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁵⁵ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 41–42.

Z kolei niezwykle intrygującą tezę postawił Julian Dybiec argumentujący, że polityka ministra Janusza Jędrzejewicza w odniesieniu do tworzenia i likwidacji katedr zmierzała również do skonfliktowania wewnętrznego środowiska uczonych. Przemawiać za tym może szczególnie preferencyjne traktowanie wybranych uczelni, w tym Uniwersytetu Warszawskiego, a wymierzanie silnych ciosów w kadry innych, między innymi Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵⁶.

Sprawa tworzenia i likwidacji katedr z całą pewnością powinna być bardziej czytelnie unormowana, niż to uczyniła akademicka ustawa ustrojowa z 1920 roku. W myśl jej przepisów katedrę tworzył Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na wniosek zebrania ogólnego profesorów. Na temat likwidacji katedry nic tam nie ma, lecz nie było dopuszczalne jej zamknięcie, gdy była obsadzona. Wynikało to z bardzo silnych gwarancji udzielonych profesorom zwyczajnym i nadzwyczajnym w kwestii stałości ich mianowania. Otóż jedynym dopuszczalnym sposobem ich odwołania był wniosek zebrania ogólnego profesorów uchwalony większością dwóch trzecich głosów, przy czym wyłączną przesłankę do jego podjęcia stanowiły wyniki postępowania dyscyplinarnego i honorowego. Nie było zatem żadnej możliwości odwołania profesora swobodną decyzją jakiegokolwiek organu państwowego, bez obligatoryjnego udziału uczelni i z jakiegokolwiek innej przyczyny niż przewinienia natury dyscyplinarnej⁵⁷.

Reforma jędrzejewiczowska wprowadzała dwie równoległe możliwości tworzenia i likwidowania katedr, na wniosek uczelni lub bez niego, jednak z obligatoryjnością uzyskania niewiążącej opinii. Procedura była uzależniona od umiejscowienia katedry w strukturze organizacyjnej uczelni. Jeżeli katedra miała wchodzić w obręb wydziału, wnioskowanie (opinia) przysługiwało zainteresowanej radzie wydziałowej. W każdym innym przypadku należało to do senatu. Zmiana stanu dotychczasowego przyjmowała formę rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i dochodziła do skutku wraz z uzyskaniem przez nie mocy obowiązującej⁵⁸.

Najistotniejsze w tym wszystkim jest jednak to, że opinia uczelni nie była wiążąca. Wspomniany minister uzyskał zatem ogromną władzę, mógł bowiem swobodnie likwidować katedry tych profesorów, których postawa polityczna budziła zastrzeżenia władz państwowych. Profesor taki zostawał przeniesiony czasowo w stan nieczynny, po czym jeśli nie znalazło się dla niego inne równorzędne stanowisko, musiał odejść z uczelni⁵⁹.

IMMUNITET DYSCYPLINARNY WOJSKOWYCH

Reforma Jędrzejewicza wprowadziła szczególnie przywilej dla uczniów akademickich (studentów, wolnych słuchaczy i doktorantów) będących w czynnej służbie wojskowej. Polegał on na wyłączeniu takich osób spod sądownictwa dyscyplinarnego uczel-

⁵⁶ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 653–657.

⁵⁷ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁵⁸ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁵⁹ Dz.U. z 1928 r. Nr 24, poz. 204.

ni, która mogła jedynie przeprowadzić dochodzenie wstępne, po czym była zobligowana przekazać sprawę Ministrowi Spraw Wojskowych z wnioskiem o ukaranie.

Przesłanką do odpowiedzialności dyscyplinarnej było: naruszenie przepisów akademickich, dopuszczenie się czynów przeciw obyczajności i porządkowi życia akademickiego lub wolności nauczania i studiowania, uchybienie godności akademickiej, popełnienie zbrodni, występku lub wykroczenia. Jeżeli uczelnia uznała, po przeprowadzeniu dochodzenia, zaistnienie naruszenia powyższych norm przez wojskowego, składała wniosek o ukaranie według wojskowych przepisów dyscyplinarnych, a w przypadku szczególnie poważnym, wniosek o odwołanie przeniesienia służbowego na studia⁶⁰.

Warto jednak zwrócić uwagę, że Minister Spraw Wojskowych nie był zobligowany do wymierzenia kary, względnie zastosowania surowości, jaką uczelnia stosowała w podobnych przypadkach. W razie zaś odrzucenia wniosku uczelni nie miała ona możliwości odwołania od tej decyzji. Powstała zatem nader specyficzna sytuacja, w której władze akademickie były właściwie bezsilne wobec słuchacza-wojskowego, niezależnie od popełnionego przez niego czynu. Oczywiście trudno sobie wyobrazić, aby przepis ten mógł być masowo nadużywany, jednak nie sposób nie zauważyć, że była to niezwykle głęboka ingerencja w autonomię uczelni. Ów immunitet, jak się wydaje, miał stanowić jakieś zabezpieczenie dla reżimu sanacyjnego, w którym wojskowi stanowili znaczącą siłę.

ZABEZPIECZENIE WPROWADZENIA REFORMY

Aby dodatkowo zabezpieczyć skuteczne wprowadzenie reformy, ustawa jędrzejewiczowska zawierała przepis przejściowy, którego zadaniem było ostrzeżenie szkół akademickich, że w razie braku szybkiego dostosowania się do wizji reżimu sanacyjnego ich autonomia może jeszcze bardziej zostać ograniczona. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego otrzymał uprawnienie do regulowania wszystkich spraw statutowych uczelni do czasu zatwierdzenia przez niego zmiany jej statutu, dostosowującej szkołę do nowej ustawy. Innymi słowy, po 31 sierpnia 1933 roku sprawy statutowe tych szkół akademickich, które nie miały statutów zaakceptowanych na szczeblu państwowym, podlegały swobodnej decyzji Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Musiało to oddziaływać mobilizująco, ale i moderująco na władze uczelniane⁶¹. Choć z drugiej strony wiadomo, że na Uniwersytecie Jagiellońskim groźba ta nie zrobiła wrażenia.

Zwykle przepisy przejściowe są formułowane w ten sposób, aby przemiany przebiegały możliwie jak najbardziej płynnie, bez zrywania ciągłości. Tak czyniła pierwsza akademicka ustawa ustrojowa z 1920 roku. Wydaje się, że sanacja chciała zadbać nie tylko o sprawną implementację nowych reguł do prawa uczelnianego, lecz także o to, aby szkoły akademickie nie próbowały wykorzystywać okresu przejściowego do jakichkolwiek działań demonstracyjnych czy biernego oporu. Groźba brzmiała: jeśli uczelnia na czas się nie dostosuje, to kontrola nad nią znajdzie się w ręku Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

⁶⁰ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁶¹ Ibidem.

ZAKOŃCZENIE

Omówione w niniejszej pracy zmiany nie wyczerpują zakresu reformy Jędrzejewicza, choć, jak się wydaje, stanowią jej esencję. Oczywiście nie sposób nie zauważyć, że wiele rozwiązań wprowadzonych *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* miało charakter pozytywny. Część z nich wprowadzała większą spójność i logiczność w systemie, jak obligatoryjność funkcjonowania zebrania ogólnego profesorów we wszystkich szkołach akademickich. Część usprawniała działalność uczelni, między innymi przez wydłużenie kadencji rektorskiej. Niektóre uzupełniały luki w przepisach poprzedniej ustawy ustrojowej, jak usunięcie pewnych niejasności przy tworzeniu wydziałów czy zakładów. Inne wprowadzały nowe instytucje, przykładowo możliwość tworzenia studiów specjalnych pozawydziałowych.

Niestety, bardzo wiele innych było zdecydowanie wymierzonych w autonomiczność szkolnictwa akademickiego. Za najistotniejsze zmiany w tej materii należy uznać: możliwość czasowego zamykania uczelni, względnie jej części, decyzją Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; konieczność uzyskiwania zatwierdzenia państwowego przy wyborze rektora i prorektora oraz przy zatwierdzaniu regulaminów senatu i rady wydziałowej; a także przeniesienie na szczebel państwowy decyzji o obsadzeniu funkcji kierownika zakładu naukowego. I choć niektóre zmiany można by uznać za wartościowe, to jednak najistotniejsze dla szkolnictwa akademickiego były te wymierzone w jego niezależność oraz wolność nauki i nauczania. W kwestii prerogatyw władz państwowych względem szkół akademickich trudno ocenić reformę Jędrzejewicza inaczej niż negatywnie.

JĘDRZEJEWICZ'S REFORM AND THE NATIONAL HIGHER EDUCATION SYSTEM IN THE SECOND POLISH REPUBLIC. STRENGTHENING THE PREROGATIVES OF NATIONAL AUTHORITIES

The aim of the article is to present the changes introduced by the so-called Jędrzejewicz's reform of 1933 to the competences of the national authorities in the field of higher education system and to compare these changes with the previous state of affairs. Special emphasis is placed upon the growth of supervisory competencies of the Minister of Religious Beliefs and Public Enlightenment. The paper uses source documents and is fundamentally based on the analysis of the national legal acts of 1920–1939, supplemented by references to a few statutes of selected academic institutions and reference texts. The paper is divided into fifteen chapters. It starts with a brief outline of the national higher education system and the classification of schools (to the extent adequate for the main subject of the paper). The legal basis for the higher education system and the political background of the reform are also described. Further chapters focus on the elements used in the process of strengthening the prerogatives of the authorities in relation to academic institutions and the importance of such prerogatives for academic autonomy and freedom of science. The following issues have been considered of key significance: the possibility of suspending an entire school or part of it; restriction of a university's freedom in elect-

ing vice-chancellors; strengthening the supervision of collegial and self-government authorities (by means of the general assembly of professors, senate, and the board of the faculty); changes to the rules of setting up and closing down organisational units and professorial chairs; special status of military students. The final part of the paper provides a comprehensive summary in which the author highlights the positive aspects of the reform as well as the restrictions it places on academic freedom. As far as the latter is concerned, the most important changes are: the authority granted to the Minister of Religious Beliefs and Public Enlightenment to temporarily close down an entire school, or some part of it; the necessity of obtaining state approval for electing both a vice-chancellor and pro-vice chancellor, and for passing regulations of the senate and board of the faculty; transferring the authority of appointing directors of research units and of closing down chairs to the national level, which was a serious blow to academic freedom.